
תחזית הרוח

זה לפני חמישים שנים בלבד". לטענת קוקס, המוני המאמינים הנוצרים הולכים ומאבדים עניין בתיאולוגיה, בדוגמות ובטקסים, ומעדיפים לחוות את הדת באופן רוחני, סובייקטיבי ואינטימי יותר. "ההיבטים המעשיים והחוויתיים של הדת כדרך חיים מחליפים את הדגש הקודם על מוסדות ועיקרי אמונה", הוא מכריז.

חיבורו של קוקס איננו קינה על מסורת שאבדה; הוא אחוז התפעלות לנוכח המטמורפוזה הדרמטית המתחוללת, לדבריו, בדתיות בכלל ובנצרות בפרט. הוא מקדם בברכה את העידן הרוחני החדש שעל ספו אנו ניצבים. אלא שחגיגות הניצחון מוקדמות מדי. קוקס יודע כיצד לשווק את מרכולתו האינטלקטואלית ולשוות לה חזות מושכת, אולם מבט מקרוב מאפשר לנו לעמוד על פגמיה. הטיעון שהוא מציג כובש את הלב – אבל השכל מתקשה להתרשם.

וכבו של קוקס דרך בשנת 1965, עם פרסום ספרו העיד החילונית (*The Secular City*), שהפך כמעט מיד לרב-מכר וליבה פולמוס ערני בחוגי הנצרות האמריקנית. במובנים רבים, הרעיונות שהציג קוקס באותו ספר ניצבים גם ברקע החיבור הנוכחי, וראוי להתעכב עליהם קמעא.

העיד החילונית חולל סערה לא רק בגלל תכניו אלא גם בשל זהותו של מחברו. קוקס, שסיים זמן קצר לפני כן

The Future of Faith

by Harvey Cox

HarperOne, 2009

עמודים 245

ביקורת: תומר פרסקו

בספטמבר השנה התברר ש-45 אחוזים ממאמיני הדת הקתולית בארצות-הברית אינם יודעים שבכל פעם שהם משתתפים במיסה הם זנים מברשו ומדמו של המשיח. על פי סקר שפרסם פורום פיו, הדוגמה בדבר המרת החומר (טרנסובסטנציאציה) של הלחם והיין – עיקר אמונה שרבבות נטבחו כדי לאשש את תקפותו – אינה מוכרת לחלק ניכר מן הקתולים האמריקנים. היקף ידיעותיהם בדבר אמונותיהם של בני דתות אחרות מביש עוד יותר.

הנתונים האלה צריכים אולי להטריד את ראשי הכנסייה הקתולית, אולם הארווי קוקס, אחד התיאולוגים האמריקנים הבולטים בזמננו, עשוי דווקא לשאוב מהם עידוד. אחרי הכל, הם מספקים תימוכין לתזה העיקרית שמציג ספרו האחרון, עחיד האמונה, שראה אור בסוף שנת 2009. "לא זו בלבד שהדתיות חוזרת ומתבלטת כממד רב-השפעה של החיים במאה העשרים ואחת", הוא כותב. "עצם המובן של היות 'דתי' אינו דומה למשמעות שיוחסה למושג

כמעט, כשכלול כמו-אבולוציוני של המעלות הרוחניות שבהן ניחנה האנושות. זוהי נקודה בעלת חשיבות מהותית להבנת השקפתו של קוקס: ראייתו אינה רק היסטורית, אלא גם התפתחותית. כבן נאמן למסורת היהודית-נוצרית, הוא מתאר עולם משתפר, משתכלל, שאלוהיו הוא "אל ההבטחה" הפונה תמיד אל העתיד. עם זאת, כבן נאמן לרוח הפאולינית, קוקס גם מזהה את ההתפתחות הזו עם ההתנערות ההדרגתית מן המבנה הממסדי, מן הסמכות ההטרונומית, מן המערך המטפיזי ומן החוק.

איזו צורה, אם כן, תלבש הדתיות החדשה לאחר שתשיל מעליה את אזיקי הדת המסורתית? לאן נכוון את לבנו אחרי שנפרק מעלינו את עולו של מה שקוקס מכנה "האל הרודני"? ברוח פרוגרסיבית להפליא עונה התיאולוג מהרווארד ש"האל מתגלה עבורנו היום במאורעות של שינוי חברתי", ובמגע היומיומי עם השכן. לא בכדי הוא מעלה על נס את "תיאולוגיית השחרור" (Liberation Theology), שהכתה גלים בעולם הנוצרי בכלל ובדרום אמריקה בפרט בשנות השישים. מנקודת המבט של קוקס, בבשורה הסוציאליסטית (ויהיו שיאמרו הסוציאליסטים) של תנועה פופולארית זו, שחרתה על דגלה את גאולת החלכאים והנדכאים מן הדיכוי החברתי, הפוליטי והכלכלי, גלום חזון העתיד של הנצרות.

התמות האלה מוסיפות ללוות גם את חיבוריו הבאים של קוקס. אי-אפשר להאשימו בחוסר עקביות: הוא שב ומשרטט את אותו מתווה היסטורי רב-שלבי, שבו המעבר לעידן הבא הוא תמיד בבחינת התפתחות חיובית, תמיד מכון בידי האל ותמיד מתבטא ב"טיהור" הדת ממטפיזיקה ומסמכות. ספרו האחרון מביא השקפה זו לידי מיצוי, ומציג את זמנו

את הדוקטורט בלימודי ההיסטוריה והפילוסופיה של הדת בהרווארד, הוא גם כומר בפטיסטי מוסמך – דבר שהגביר את הרושם הנועז שהותיר הספר. קוקס הציע לראות את תהליך החילון לא כסכנה, אלא דווקא כהזדמנות לחיים דתיים אותנטיים. לדבריו, החילון רומם את האדם מן החיים השבטיים הפשוטים אל קיום מתוחכם יותר שהציעה לו העיירה, ובהמשך – אל ההווה המורכבת של העיר, ה"טכנופוליס". בעוד שבתקופה שבה חי במסגרת השבטית התפתחה תודעתו של האדם מן האמונה בריבוי של כוחות מיתיים לדת מונותאיסטית בשלה יותר, הרי שהעיירה, שבה החל להדפיס ספרים, כבר אפשרה לו לחשוב בצורה רציונלית. אולם רק בכרך המודרני מגשים האדם את מה שקוקס מדמה ליציאת מצרים: הודות לטכנופוליס יש ביכולתו להתייבב סוף-סוף מול אלוהיו כיצור בוגר וחופשי.

אבל חופשי ממה? התשובה, על פי קוקס, היא הדת המסורתית, "מערכת סמכותית של ערכים והסברים קוסמיים ואישיים", העומדת בסתירה לא רק לתמונת העולם המדעית, אלא גם לקבלת האחר. החילון שם קץ למטפיזיקה הדתית ולאקסקלוסיביזם, ובכך הוא מכשיר את הקרקע לפלורליזם ולסובלנות. ממילא, מדגיש קוקס, איש אינו מחזיק באמתחתו את "תכנית המתאר של העיר השמימית" – גם לא הנוצרים.

קוקס מיטיב להסביר כי החילון הוא צאצאה החוקי, ואולי הבלתי נמנע, של הכנסייה; הנצרות סללה לו את הדרך בהפרידה בין ה"קיסר" ובין "אלוהים", ובהפכה את רעיון הגאולה היהודי מאירוע לאומי לעניין פרטי. אף שקוקס תופס את החילון כפרי פעולתו של האל בהיסטוריה, הוא מציג את התהליך בצורה נטורליסטית

כנקודת שיא באבולוציה הרוחנית של האנושות – עידן של רוחניות נעלה, שבו האדם גואל את עצמו בכוחות עצמו.

ה ספר עתיד האמונה נפתח בהכרזה חד־משמעית:

בתחילת המילניום החדש, שלוש איכויות מאפיינות את הפרופיל הרוחני של העולם, ושלושתן מציינות מגמות שתתמדנה בעשרות השנים הבאות. הראשונה היא התחייה המפתיעה של הדת בחיים הפרטיים והציבוריים בכל רחבי תבל; השנייה היא גסיסתו של הפונדמנטליזם, הקוץ בבשרה של המאה העשרים; אבל השלישית היא החשובה מכולן, אף שתכופות אין מבחינים בה, והיא התמורה העמוקה בטבע היסודי של הדתיות.

קוקס מקדיש את ספרו לאותה תמורה בטבע הדתיות, שבה הוא רואה את "השינוי הכביר ביותר מאז המאה הרביעית לספירה, אז הפך מה שהחל ככת יהודית קטנה לאידיאולוגיה הדתית של האימפריה הרומית". הוא מגדיר תהליך זה כ"גילוי הקדושה בתוך האימננטי, הרוחני בתוך החילוני".

בתארו את הדרך אשר הובילה לגילוי זה פורס קוקס בפני הקורא סְכְמָה היסטורית-אסכטולוגית. הוא גורס כי אפשר לחלק את אלפיים שנות הנצרות לשלושה עידנים. את הראשון הוא מכנה "עידן האמונה" (Age of Faith). עידן זה החל עם הופעת ישו והחסידיים שנקהלו סביבו, ונמשך לאורך 300 השנים אחרי הצליבה. בתקופה זו, שהתאפיינה בצמיחה מהירה וברדיפות קשות, זכו הנוצרים הראשונים "לחלוק את הרוח החיה של המשיח". פיעמה בהם תחושה עזה כי הם מצויים בתחילתו של זמן חדש, שבו תטוהר הבריאה הודות

לחמלה, לרפואה ולחירות שהביא עמו בן האלוהים לעולם.

אחרי "עידן האמונה" בא תורו של "עידן ההשקפה" (Age of Belief). השפה העברית מתקשה לבטא את ההבחנה בין faith ל-belief, אולם מבחינתו של קוקס המתח בין המושגים האלה הוא בעל חשיבות מכרעת, מאחר שהאחד משקף "ביטחון עמוק" ו"התכוונות בסיסית של החיים", ואילו האחר מציין דעה גרידא, וכזו שאיננו בטוחים באמיתותה. ואמנם, בעידן ההשקפה, שהחל במאה הרביעית, עם התבססותה של הנצרות כדת לגיטימית ומאוחר יותר גם כדת הרשמית של האימפריה, החלו אבות הכנסייה לנסח "עיקרי אמונה" (דוגמות) שהוצגו בפני צאן מרעיתם כקביעות שאין להרהר אחריהן. אליבא דקוקס התפתחות זו הייתה אסון של ממש מבחינת הנצרות. "הפיכתה לדת אימפריאלית ביזתה אותה", הוא כותב. "מתנועה אנרגטית של אמונה היא הצטפדה לכדי פלוגה צפופה של השקפות מחייבות, ובכך הניחה את היסודות לכל פונדמנטליזם נוצרי שיצוץ במהלך מאות השנים הבאות".

האסון שאותו מבכה קוקס אינו חסר פנים. לכל סיפור טוב נחוץ נבל, וקוקס מוצא אותו בדמותו של קונסטנטינוס הראשון. הקיסר ששלט באימפריה הרומית בתחילת המאה הרביעית הוא האשם בהפיכת הנצרות מאוסף של תנועות חדורות התלהבות משיחית מידבקת לדת דוגמטית אחת, הכופה על מאמיניה צרור של דוקטרינות. לטענת קוקס, קונסטנטינוס הבין שנס לחו של הפוליתיאיזם הרומי העתיק ושאינו בכוחו להבטיח עוד את חוסנה של האימפריה. הוא מצא אפוא את התחליף בנצרות, שהועמדה "תחת פיקוח של הירארכיה

הפנטקוסטאלית בדרום אמריקה ובמזרח אסיה (בקוריאה, למשל). הפנטקוסטאלים נוטים לדתיות אקסטטיבית, והנלהבים שבהם חווים לפרקים מצבים נפשיים חריגים של "האצלת רוח הקודש" ו"דיבור בלשונות" (להג נרגש המדמה תקשורת בשפה אנושית חידתית, אף שבדרך כלל אינו בעל מובן של ממש). רבים נוהגים לזהות את הפנטקוסטאלים עם הפונדמנטליזם, אבל קוקס מתעקש כי מדובר בשתי גישות שונות בתכלית:

הפונדמנטליסטים ממוקדים בטקסט, מפרשים אותו באופן מילולי ומתעקשים שכתבי הקודש, החסינים בפני כל טעות, הם מקור הסמכות היחיד. הפנטקוסטאלים, מצדם, מכירים אמנם בסמכות של ספר הספרים, אך נשענים יותר על החוויה הישירה של רוח הקודש... פונדמנטליסטים מתעקשים על דוקטרינות קשיחות ומחייבות, שאינן נתונות למשא ומתן. פנטקוסטאלים אינם אוהבים ככלל מבחנים דוקטרינריים, ודוחים את מה שהם מכנים "אמונות מעשה ידי אדם וטקסים חסרי חיים".

כיום חיים בעולם כחצי מיליארד נוצרים פנטקוסטאלים. לטענת קוקס, מחוץ לארצות הברית אין בקרבם פונדמנטליסטים. בעוד שהפונדמנטליזם הוא "רעל", כלשונו, הנצרות הפנטקוסטאלית היא "העדות החיה לעידן החדש של הרוח". מחמאה דומה הוא חולק גם ל"תיאולוגיית השחרור", המעלה על נס את הבשורה החברתית של הנצרות ואת האידיאלים השוויוניים שלה. קוקס תופס אותה כממשיכת דרכה האותנטית של הנצרות הקדומה, ששאבה את השראתה מישו עצמו ולא מן הממסד הדכאני שהתיימר לדבר בשמו.

רב-עוצמה ופיקוד אימפריאלי". הסדר החדש לא סבל עוד את חילוקי הדעות שהקנו לנצרות הקדומה צביון דינמי כל כך. בשנת 385 לספירה הוצאו להורג ה"כופרים" הראשונים – אדם בשם פריסיליאנוס ושישה מחסידיו – בהוראת הקיסר מקסימוס; בחלקם של רבים ייפול גורל דומה בדורות הבאים.

עידן ההשקפה החזיק מעמד יותר מ-1,500 שנה. במהלך תקופה זו ידע העולם הנוצרי הבלחים של אמונה – קוקס מציין מיסטיקנים מקוריים דוגמת מייסטר אקהרט, יאן הוס וג'ורדנו ברונו – אולם אלה היו מעטים והשפעתם מוגבלת. חלקם, כמו הוס וברונו, שילמו על אמונתם בחייהם. עידן ההשקפה החל לדעוך עם הנאורות, שהשיקה תהליך של חילון נמרץ. "עתה", מצהיר קוקס, "אנו עומדים בפני פרק חדש בתולדות הסיפור הנוצרי". לדבריו,

למרות התחזיות העגומות על דעיכתה, הנצרות צומחת מהר יותר מאי פעם, אם כי בעיקר מחוץ למערב, בקרב תנועות המדגישות את החוויה הרוחנית, את ההליכה אחר מורה הדרך ואת התקווה. אלה תנועות שאינן מקדישות תשומת לב רבה לעיקרי אמונה, והן פורחות ללא הירארכיה. אנו עדים עתה לתחילתו של העידן הפוסט-קונסטנטינוסיאני.

התקופה הנוכחית, המכונה בפי קוקס "עידן הרוח" (Age of Spirit), מחזירה אותנו, במובנים רבים, לתמימות המקורית של האמונה. היא מתאפיינת בחיפוש אחר ההתנסות הדתית הבלתי אמצעית ובזניחת הדוגמטיות. קוקס מזהה את השתקפותה בשתי תופעות עיקריות. האחת היא השינויים הפנימיים הדרמטיים המתחוללים כעת בעולם הנוצרי, ובראש ובראשונה עלייתה המטאורית של הנצרות

דרום אסיה. באזורים אלה חווה הנצרות בעשורים האחרונים צמיחה שכמותה לא ידעה מאז ראשית ימי הביניים – מגמה המחזקת את מעמדה כדת הגדולה בעולם, עם שני מיליארד מאמינים בקירוב.

ואמנם, במאה השנים האחרונות גדל מספר הנוצרים באפריקה מעשרה מיליון ל-400 מיליון בני אדם בקירוב – כמעט חמישים אחוזים מאוכלוסיית היבשת. שני שלישים מחברי הכנסייה הקתולית חיים כיום באפריקה, באסיה ובאמריקה הדרומית. הקהילה האנגליקנית בניגריה מונה יותר מ-25 מיליון מאמינים, ולא מן הנמנע שבקרוב תעמיד בצל אפילו את כנסיית האם באנגליה. בברזיל חיים יותר נוצרים פנטקוסטאלים מאשר בכל ארץ אחרת. התחזיות מראות שבשנת 2025 תתחרינה אפריקה ודרום אמריקה זו בזו על תואר היבשת הנוצרית ביותר, אם כי ייתכן שבסופו של דבר התעוררות הנצרות בסין תעניק לאסיה את הבכורה.

כאיש דת וכמלומד אקדמי, הארווי קוקס קשוב להתפתחויות הללו ומתכתב עמן בהרחבה. הוא מתווה מהלך בן שני שלבים. ראשית, הוא נשען על הנתונים המעודדים בדבר שגשוג הנצרות בדרום הגלובלי כדי להציג תזה אופטימית – לכאורה עובדתית, אך למעשה בעלת נופך תיאולוגי מודגש – בנוגע לעתיד הנצרות והעולם בכללו. שנית, כדי לצייר את האופק האוטופי, הנמצא לכאורה מעבר לפינה, הוא פונה אל עברה הקדום של הנצרות, שבו הוא מוצא אידיליה אבודה, שאליה, כך הוא מאמין, צריך – ואפשר – לשוב כעת. המצוי והראוי מתלכדים אפוא בחיבורו של קוקס לדרמה תיאולוגית המציתה את הדמיון; כמה חבל שהעובדות אינן תומכות ברושם הכולל שהוא מבקש ליצור.

תופעה המונית נוספת שבה מזהה קוקס את סימניו של עידן הרוח היא פריחת הניו־אייג' (New Age), דהיינו כל אותן תנועות, פרקטיקות ומוצרים המציעים שילוב מפתה של אופטימיות קוסמית ורוחניות אקלקטית. בעשורים האחרונים התפרסמו לא מעט מחקרים על תת־תרבות תוססת זו ועל סוד קסמה בעיני צרכניה הלאים של חברת השפע המערבית. ההתנסויות המזוהות עם הניו־אייג' אינן כרוכות בדרך כלל באימוץ קוד נורמטיבי נוקשה; הן נוטות לקדם את החוויה הפרטית על חשבון תכתיבי המסורת, המסגרת הקהילתית או הממסד הדתי המוכר. מנקודת מבטו של קוקס, התעוררות רוחנית זו, שאינה משועבדת למערך של השקפות מוכתבות, היא העדות הניצחת ל"תמורה העמוקה בטבע היסודי של הדתיות". תם עידן החושך של הדוקטרינה; העתיד, הוא מצהיר, "יהא עתיד של אמונה".

ספרו של קוקס משתלב היטב באפנה אינטלקטואלית עכשווית. אחרי זמן רב שבו נדחקה, כמדומה, הצדה, שבה הנצרות בעשור האחרון למוקד הדיון האקדמי. פילוסופים ותיאורטיקנים משתמשים יותר ויותר בעולם המושגים של התיאולוגיה הנוצרית כדי לנתח תופעות שנחשבו עד לא מכבר למנותקות לחלוטין מן הדת. הוגי דעות כסלבי ז'יז'ק ואלן באדיו, לדוגמה, מוצאים בפאולוס מקור השראה חדש־ישן להשקפותיהם הרדיקליות. בד בבד, היסטוריונים ואנתרופולוגים מגלים עניין הולך וגובר בהתעצמותה מעוררת ההשתאות של הנצרות במה שמכונה "הדרום הגלובלי", כלומר חצי הכדור הכולל, בין היתר, את דרום אמריקה, את אפריקה ואת

דוגמה בולטת לבעיה היא הדימוי הרוחני הנאור שמדביק קוקס לנצרות של הדרום הגלובלי. למרבה הצער, העובדות מספרות סיפור אחר. בספר שראה אור ב־2002 והפך כבר לשם דבר, הממלכה הנוצרית הבאה: עלייתה של הנצרות הגלובלית (*The Next Christendom: The Rise of Global Christianity*), מצייר חוקר הדתות פיליפ ג'נקינס תמונה שונה בתכלית מזו שמציג קוקס. מן התמונה הזו עולה שהנצרות החדשה אולי ניחנה בחיוניות עצומה – אך אינה ליברלית, אינה פלורליסטית, ואין לה כל רצון לוותר על דוקטרינות בשמה של הרוחניות החופשית.

ואמנם, על פי ג'נקינס, "אפשר לומר במידה רבה של דיוק שרבים מן הנוצרים החיים בדרום הגלובלי מפגינים שמרנות רבה יותר הן באמונותיהם והן באמות המידה המוסריות שלהם מן הכנסיות המרכזיות של הצפון הגלובלי". המחשה ברורה לכך סיפק המשבר שפרץ בתוככי הכנסייה האפיסקופלית בשנת 2003, לאחר שהמועצה העליונה אישרה את מינויו של ג'ין רובינסון, הומוסקסואל מוצהר, לבישוף. בחזית השמרנית שיצאה נגד הצעד התייצבו זה לצד זה בישופים אמריקנים ואנשי כמורה מסינגפור ומרואנדה. הכנסייה חוותה קרע עמוק, שממנו היא מתקשה עדיין להתאושש. רק באוקטובר האחרון נועדו 4,200 מנהיגים אוונגליסטים בקייפטאון כדי לציין מאה שנים של פעילות מיסיונרית (מאז ועידה דומה שנערכה באדינבורו). אחד הנואמים בכנס, הארכיבישוף רוברט זנקן מהכנסייה האנגליקנית של צפון אמריקה, ניצל את ההזדמנות והודה לעמיתיו בחצי הכדור הדרומי על שסייעו לקבוצתו להיאבק ב"ליברליזם האגרסיבי" של הכנסייה האפיסקופלית האמריקנית.

הנצרות הדרומית גם אינה ממרת להיפטר מן הפולקלור ומן הריטואלים המסורתיים לטובת רוחניות טהורה יותר. למעשה, היא מגלה נכונות כמעט נלהבת להטמיע לתוכה אמונות מקומיות וטקסים מאגיים בעלי גוון פגאני מובהק. בארצות שבהן היא פורחת, מזכיר ג'נקינס, ריפוי נסי, חלומות נבואיים וגירוש שדים הם עניין שבשגרה, כמו גם האמונה ברשע כישות מוחשית ופעילה. בקוריאה, למשל, נתפסים שמאנים נוצרים ככלי קיבול לרוח הקודש, ובאסיה אין זה נדיר למצוא פינות פולחן קטנות המוקדשות לרוחות אבות המשפחה המתים בתוך בתים המאוכלסים בפנטקוסטאלים אדוקים.

הממצאים בשטח אינם משתלבים אפוא בקלות בחזונו השאפתני של קוקס. גם הדרך שבה הוא בוחר לצייר את הנצרות הקדומה כגן עדן רוחני לוקה מאוד מבחינה עובדתית. קביעותיו בדבר צביונה הסובלני והפלורליסטי של הדת הנוצרית בעידן שהטרים את קונסטנטינוס מעידות על קריאה סלקטיבית מאוד בתעודות ההיסטוריות. קוקס כותב, למשל, שרעיון הכפירה "לא היה מוכר" לנצרות הקדומה, ובכך הוא מתעלם במפגיע מן העובדה שהמילה היוונית האֵיֶרְסִיס (haireisis) מופיעה בהקשר שלילי כבר באיגרותיו של פאולוס, וכן מאוחר יותר, במהלך המאה השנייה, בכתביהם של יוסטין מרטיר, אירנאוס מליון וקלמנט מאלכסנדריה, שמתחו ביקורת חריפה על הכתות הנוצריות הגנוסטיות.

ככלל, תיאורו של קוקס את הנצרות הקדומה מתבסס על ההקבלה הרווחת – והשגויה מכל וכל – בין התסיסה הדתית של ימי הבית השני ובין ההתעוררות הרוחנית המתרחשת בימינו אלה, הן בעולם הנצרות הדרומית והן בחוגי

עולם. ברוח הליניסטי טיפוסית ראה פאולוס לגד עיניו חזון של אנושות המתלכדת סביב מהות משותפת. בשורתו של בן האלוהים, כך האמין, מיועדת לכלל בני האדם, בלי להתחשב בהבדלים ובהירארכיות שמכוננים התנאים החברתיים. הנמען האוניברסלי של הבשורה, טען, טמון בפנימיותו הרוחנית של האדם, שהפכה עבורו למוקד האמונה החיה, במקום המחוות החיצוניות הריקות שמבצע הגוף בעת קיום המצוות. הנצרות מראשיתה קידשה לא את חובות האיברים, אלא את חובות הלבבות.

מאז המאה הראשונה לספירה לא חדל האידיאל הפאוליני להפיח רוח במפרשיה של הדת הנוצרית – אף שקברניטיה לא תמיד ראו נחת מן התוצאה. ואמנם, כמעט בכל דור ודור צצו נוצרים שסברו כי הכנסייה הסתאבה והפכה ממוסדת מדי, הירארכית מדי, ריטואלית מדי, וכי יש לחדשה ולממש את ההבטחה לחיים של אמונה מזוקקת.

עם הנוצרים האלה נמנה גם יואכים מפיורה, נזיר ימי ביניים שהשפיע עמוקות על המחשבה הדתית, ועם זאת לא זכה להכרה ולכבוד שלהם הוא ראוי. יואכים העניק לתפיסה הפאולינית ממד היסטורי-אבולוציוני: הוא חילק את הזמן לשלוש תקופות – "עידן האב", שבו צייטה האנושות לחוקיו של האל; "עידן הבן", העומד בסימן הופעתו של האדם-האל הצלוב עלי אדמות; ו"עידן הרוח", שבו יזכה המין האנושי להתחמם בזיו השכינה באופן בלתי אמצעי, בלי להזדקק לחוקים או לתיווכה של הכנסייה. העידן האחרון אמור היה להתחיל, אליבא דיואכים, בשנת 1260. למזלו של הנזיר בעל החזון הוא מת מוות טבעי לפני שהוכרז ככופר בידי הכס הקדוש.

הניו-איג' וואלם, כפי שנוכחנו, התנועות הנוצריות המתפשטות כיום באפריקה, באסיה ובדרום אמריקה רחוקות מאוד מן האידיאל הפרוגרסיבי האנטי-סמכותני שאותו מהלל קוקס; בפועל, אם קיים דמיון כלשהו בינו ובין הנצרות הקדומה הוא מסתכם דווקא באמונה בכישוף ובשדים. ההשוואה בין התרבות הרוחנית של הניו-איג' ובין שלל הזרמים הדתיים שפעלו במזרח התיכון בימי ראשית הנצרות – החל בכת מדבר יהודה וכלה בגנוסטים – אינה משכנעת יותר. בעוד שהניו-איג' מציע רוחניות אישית מאוד, פנימית-חוויתית, אופטימית מיסודה, מוניסטיית מבחינה מטפיזית ונגישה לכל, התנועות הדתיות של המאות הראשונות לספירה התאפיינו ברוחניות קהילתית, בהשקפת עולם פסימית ואפוקליפטית, בגישה אוזטרית המבקשת לבדל את יחידי הסגולה מן ההמונים ובתפיסה קוסמית דואליסטית המבחינה בין טוב ובין רע מטפיזיים. מבחינות מסוימות, קשה לחשוב על עמדות מנוגדות יותר.

ברי, אם כן, שבניגוד להבטחתו לקורא, קוקס אינו מציע תמונה היסטורית שאפשר לבטוח בה, לא בנוגע לעברה של הנצרות ולא בנוגע להווה שלה. לפיכך, ראוי להניח לכל יומרה מחקרית ולבחון את חיבורו אך ורק מבעד לפריזמה התיאולוגית. אם ננהה כך, נמצא שקוקס מקדם תפיסה עתיקת יומין, שאת מקורותיה אפשר לאתר כבר אצל פאולוס, אביה הרוחני של הנצרות: הרעיון שהדת מתפתחת ככל שהיא מרפה מחוקים וממצוות. כידוע, פאולוס אחראי במידה רבה לאוניברסליזציה של המסר הנוצרי. הודות לחידושי התיאולוגיים הפכה כת קטנה, שבטית ומתבדלת, לדת חובקת

המערבי הודות לפופולאריות העצומה של בשורת הניו־איג'; אולם אפילו בה, כמו גם בנצרות הפנטקוסטאלית, קשה למצוא את החלוקה הבינארית הגורפת בין הרוח לחוק, שעליה כותב קוקס. ואם הסיפור מורכב מבחינת התנועות הללו, על אחת כמה וכמה כשמדובר ביהדות. הדת האקסקלוסיבית הקטנה שהולידה את הנצרות מגלה דבקות מתמשכת ובלתי מתפשרת במצוות. היא מתעקשת כי התורה והאמונה, החוק והרוח, כרוכים יחדיו ללא התר. אף שבחלוף הדורות הצמיח העולם היהודי לא מעט דמויות כריזמטיות שדיברו בשבחי האמונה הישירה והבלתי אמצעית, הבשורה הפאולינית מתקשה להכות בו שורשים; היהדות האורתודוקסית לצורתה מגנה בחמת זעם על הסמכות ההלכתית, וגם הזרם הרפורמי, שפלטט זמן־מה עם רעיונות אנטי־גלגליסטיים, אינו ממהר להפנות עורף למצוות. אכן, לו נתן קוקס את דעתו גם על המתחולל בחוגים יהודיים בעצם הימים האלה, ייתכן שהיה מגלה תפיסה שונה לגמרי ביחס ל"עתיד האמונה".

תומר פרסיקו הוא דוקטורנט בתכנית לדתות זמננו באוניברסיטת תל אביב, ומורה לתנ"ך בבית הספר הריאלי העברי בחיפה.

קל להבחין בחותם המובהק שהותירו רעיונותיו של יואכים מפיורה על עתיד האמונה. קוקס מאמץ לא רק את מוטיב שלושת העידנים, אלא גם את הקו המנחה של המהלך הפאוליני־יואכמי, המזהה בהיסטוריה התפתחות מתמדת לקראת רוחניות "טהורה" יותר ויותר. אחרי שהעבירה את מאות השנים של ימי הביניים כשהיא כלואה במוסד הסגור של הכנסייה הקתולית, נפרדת הנצרות סוף־סוף מכל מבנה, הירארכיה ונטייה להדרה והופכת לאוניברסלית באמת הודות להצטמצמותה בגדרי החוויה הרליגיוזית הפנימית.

מנקודת מבטו של קוקס, אין לתור אחר האמת בהשקפות, בטקסים או בחוקים דתיים. רוח הקודש חופשייה מטבעה; היא אינה יכולה להיות קדושה אם אינה חופשייה. דווקא כתיאולוג נוצרי הוא חש שסופן של הדוגמות והדוקטרינות הכנסייתיות קרב ובא – והוא חייב להאמין כך, על פי ההיגיון הפנימי של התיאולוגיה שאימץ.

אי־אפשר להכחיש את היופי הטמון ברעיון הזה. "דמיין שאין דת", שר ג'ון לנון, וקוקס אף מרחיק לכת ממנו וטוען, הלכה למעשה, שרק ללא דת תיתכן דתיות אמיתית. ואמנם, אין לכחד שהעדפת הפנימי על פני החיצוני, העדפת החוויה על פני הריטואל, היא מסימני הזמן. סוג כזה של רוחניות מתפשט בכל רחבי העולם